

Ikermaterialak

Ikerketa alorrak mota eta helburu desberdinetako materialak behar ditu, aitzina egingo badu. Askotariko izaera horri erantzun nahirik, “Iker-materialak” atala osatu nahi izan dugu. Atalaren helburua da ikerketa gauzatu ahal izateko beharrezkoak izan daitezkeen materialak biltzea eta ikertzaileentzat edo irakurleentzat eskuragarri jartzea. Gisa horretan, ikerketa mundua elikatu ahal izateko corpus, bibliografia, datu eta bestelako materialei eman nahi izan diegu dagokien agertokia.

Egan aldizkariaren Erredakzio Kontseilua

Euskarazko soinu grabatuen hastapenak

Inaxio LOPEZ DE ARANA

Hurrengo lerroetan jardungo dut fonografoaren sorreratik Lehenengo Mundu Gerrara bitarteko aldian Euskal Herrian nahiz Euskal Herritik kanpo egindako euskarazko grabazioez eta euskal folkloreaken grabazio musikalez, alegia 1877tik 1917ra bitartekoez. Bidean desagertu diren grabazioak aipatu gabe utziko ditut, eta arreta gaur egun dauzkagunetan jarri.

1877an, Thomas A. Edisonek fonografo zilindrikoa asmatu zuen, eta Parisko 1889ko Erakusketa Unibertsalaz baliatu zen fonografoa gizartearen aurrean aurkezteko. 1890ean lehenengo zilindro komertzialak jarri zituzten salgai.

1897-1898 urteetan (urtea ez dago zehazterik: *El Noticiero Bilbaíno* egunkariak 1898ko abuztuaren 1eko alean jakinarazi zuen Viuda Ablanedo e Hijo dendan “zilindro inprimatuen bilduma oparoa eta askotarikoa” saltzen zela, baina ez zuen aipatzen noizkoak ziren zilindro haiek), bi etxek grabazioak ekoitzi zituzten (batetik, Centro Fonográfico Universal. Almacén de pianos Enrique García; eta bestetik, Viuda de Ablanedo e hijo), eta grabazio haietako batzuk euskarazkoak dira. Ybarra familiak, zilindro haiek banan-banan erosiz, argizarizko zilindroen bilduma bat osatu zuen. 1996an, Eresbilek Ybarra familiaren zilindro-bilduma jaso zuen. Bizkaiko Foru Aldundiak du funts horren jabetza. Grabazio haien digitalizazio-lana 2014ko udan egin zuten, Eresbilen. Jatorrizko inbentarioan, 634 zilindro agertzen ziren, baina bidean 83 galdu ziren; beraz, Eresbil artxibora 551 zilindroekin iritsi zen Ybarra familiaren bilduma;

haietatik 186 zilindro digitalizatu ahal izan zituzten; gainerakoak bertan behera utzi zituzten, oso egoera txarrean zeudelako.

- Centro Fonográfico Universal. Almacén de pianos Enrique García etxeak euskarazko honako kantu hauek ekoitzi zituen: “Veñe reña”, “Betti-maite - zortzikoa”, “Goizeko izarra”, “Euskalduna” eta “Ume eder bat”. Guztietan ere kantari berbera dugu: Arriaga abizeneko gizon bat. Zilindro horiek guztiak digitalizatuta daude, baina haien soinu-kalitatea ez da ona, Eresbilen web-orrian entzun daitekeen bezala.
- Viuda de Ablanado é Hijo etxeak, ordea, euskarazko kantu hauek ekoitzi zituen: “Boga boga”, “Iru dámacho”, “Agur nere biotzeko”, “Ai, hori begi”, “Canciones vascongadas”, “Itzazu nitaz kupida”, “Kuku” eta “Nere etorrera”. Aipatutako zilindro horietako batzuk digitalizatu gabe geratu ziren, euskarriak gaizki zeudelako; eta digitalizatu zituztenen soinu-kalitatea ere ez da batere ona.

1900ean, Parisko Erakusketa Unibertsalean, Léon Azoulay antropologo eta barne-medikuntzako sendagile frantses aljeriarrak euskarazko zenbait grabazio egin zituen, Musée Phonographique museoko funtsak aberasteko asmotan. Kantu hauek grabatu zituen: “Donostiako hiru damatxo”, “Herriyetan batzubek”, “Maitia, nun zira”, “Prima Eijerra” eta “Pello Joxepe”. Bibliako bi pasarte hauek ere grabatu zituen: batetik, Joanen Ebanjelioko 20. kapitulua (bi aldiz, baina bigarrenean beste pertsona batek irakurria); eta, bestetik, Lukasen Ebanjelioko Seme etxekaltearen parabola. Gainera, Telesforo Aranzadi zientzialari bergararraren hiru irrintzi ere entzun daitezke grabazio haietako batean. Eusko Ikaskuntzak grabazio haiek CD ROM batean kaleratu zituen, 2000. urtean, grabazioen mendeurrenean. Haiexek dira euskara mintzatuaren aurreneko lekukotasun soinudunak.

1905ean, Donostian, Gramophon Company-ko ingeniari bat (seguru asko, Charles Scheuplein) ibili zen horrelako grabazioak egiten. Iritsi zaizkigun datuen arabera, 30 fonograma egin zituzten. Interpretetik hauek izan ziren: Zumarragako txistulari ospetsu Martin Elola, Donostiako Udal Banda eta bi bakarlarri (Federico Carasa eta Ignacio Erkizia, Donostiako Orfeoiko kideak). Eresbilen dute grabazio haietatik galdu ez den disko bakarra, Martin Lolaren fandango bat, alegia. Inork ez daki non diren beste diskoak, egin egin zirela ziurtzat jotzen den arren.

1913an, Rudolf Trebitsch ikertzaile austriarrak, Euskal Herrira etorrita, euskal hizkuntzaren eta musikaren zenbait grabazio egin zituen. Ekimen hura XX. mendearen lehenengo erdialdeko euskalari europarren mugimenduaren barruan kokatu behar dugu. Garai hartan, euskal gaietiko interesak sekula ez bezalako indarra hartu zuen Europan, eta zenbait hizkuntzalari eta etnografo euskararekin eta euskal kulturarekin zaletu eta euskal gaiak ikertzen hasi ziren, euskararen berezkitasunak erakarritara. Grabazioei gagozkiela, batez ere ipuinak, kontakizunak, pasadizoak eta kantuek agertzen dira grabazioetan. Aipagarria da grabazio haietan entzun daitezkeela, besteak beste, Resurrección Maria Azkueren ahotsa eta “*Gernikako arbola*” kantuen lehenengo lekukotasun soinuduna. Trebitschen grabazioak bi bildumatan banaturik daude: batetik, Vienako bilduma dago, gehienbat euskal hizkuntzaren grabazioez osatua; eta bestetik, Berlingoa, Trebitschek egindako euskal grabazio musikal gehienak dituena.

1916-1917 urteetan, bi alemanek, hain zuzen ere, Georg Schüemann musikariak eta Hermann Urtel erromanistak, grabazioak egin zituzten Lapurdiko, Nafarroa Behereko eta Zuberoako bederatzi gerra-presori. Funts hori bi zatitan banatuta dago: batetik, Berlingo Ethnologisches Museum-en dituzten euskarazko 75 bat kantu daude, besteak beste, “*Gernikako Arbola*”, “*Adios izar ederra*”, “*Lili bat ikusi dut*”, “*Ziburutik Sararat*”, “*Amodio ohore*”, “*Atharratze jauregian*” eta “*Lurraren pean sar nindate*”; eta, bestetik, Berlingo Humboldt Unibertsitateko Soinu Artxiboan dituzten 35 audioak, besteak beste, “*Maitia non zira*”, “*Urtso zuria errazu*”, “*Ume eder bat*”, “*Eskualdun baten letra mila bederatzi ehun eta hamazazpian*”, “*Seme etxekaltearen alegia*”, “*Buhamen feidak*”, “*Beskoitzeko festa*” eta “*Altzayko dragona*”.

GRABAZIO ZAHARREN ZERRENDA

1) Centro Fonográfico Universal. Almacén de pianos Enrique García eta Viuda de Ablanedo e hijo etheen zilindroak

URTEA: 1897-1898.
GRABAZIOEN EGILEA: Centro Fonográfico Universal. Almacén de pianos Enrique García eta Viuda de Ablanedo e hijo etxeak.
NON EGIN ZIREN: Bilbon.
EDUKIA: batetik, “Veñe reña”, “Betti-maite - zortzikoa”, “Goizeko izarra”, “Euskalduna” eta “Ume eder bat”; bestetik, “Boga boga”, “Iru d ámacho”, “Agur nere biotzeko”, “Ai, hori begi”, “Canciones vascongadas”, “Itzazu nitaz kupida”, “Kuku” eta “Nere etorrera”.
INFORMAZIOA: http://www.eresbil.com/web/ybarra/Pagina.aspx?moduleID=2611&lang=eu .
NON DIREN ZILINDROAK: Eresbil musika-artxiboan. Eresbil: http://www.eresbil.com/ .
NON DIREN KOPIAK: kopia digitalizatuak daude Eresbilen; wav artxiboak dira.
ARGITALPEN-EGOERA: ez daude argitaratuta, baina bai batzuk, sarean: http://www.eresbil.com/web/ybarra/Pagina.aspx?moduleID=2684&lang=eu .

2) Léon Azoulayren zilindroak

URTEA: 1900.
GRABAZIOEN EGILEA: Léon Azoulay.
NON EGIN ZIREN: Parisen.
EDUKIA: kantuak eta Bibliako pasarteak.
INFORMAZIOA: http://www.idazten.com/index.php/idazlanak-mainmenu-476/saiakera/1313-saiakera .
NON DIREN ZILINDROAK: Université Paris Ouest Nanterre La Défense-n ¹ .
NON DIREN KOPIAK (entzuteko, baina ez kopiarik egiteko): jatorrizko zilindroak Parisen daude; kopiarik ez dago entzuteko.
ARGITALPEN-EGOERA: Eusko Ikaskuntzak CD bat ² kaleratu zuen grabazio horiekin, baina gaur egun agortuta dago edizioa. Sarean daude: https://archives.crem-cnrs.fr/archives/collections/CNRSMH_I_1900_001/ .

(1) Parisko Université Paris Ouest Nanterre La Défense: www.crem-cnrs.fr; Centre de Recherche en Ethnomusicologie, Gestion et Valorisation des Archives.

(2) CDari buruzko informazioa: <http://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/euskarazko-lehen-soinuak/ar-14707/>.

3) Gramophon Company-ko ingeniari batek egindako disko bat

URTEA: 1905.
GRABAZIOEN EGILEA: Gramophon Company-ko ingeniari bat.
NON EGIN ZIREN: Donostian.
EDUKIA: Eusebio Basurkoren fandango bat, Zumarragako musikari Martin Elolak interpretatua.
INFORMAZIOA: http://www.eresbil.com/web/tema-inddiseh/Pagina.aspx?moduleID=2667&lang=eu .
NON DIREN ZILINDROAK: Eresbil musika-artxiboan. Eresbil: http://www.eresbil.com/ .
NON DIREN KOPIAK: Eresbilen kopia master bat dago, wav artxiboan formatua duena.
ARGITALPEN-EGOERA: ez dago argitaratuta, baina bai sarean: http://www.eresbil.com/web/tema-inddiseh/Pagina.aspx?moduleID=2667&lang=eu .

4) Rudolf Trebitsch-en zilindroak

URTEA: 1913.
GRABAZIOEN EGILEA: Rudolf Trebitsch.
NON EGIN ZIREN: Euskal Herri osoan.
EDUKIA: kantuak, ipuinak eta pasadizoak.
INFORMAZIOA: http://www.vianayborgia.es/bibliotecaPDFs/FOLI-0077-0000-0097-0116.pdf eta http://lapurdum.revues.org/2285 .
NON DIREN ZILINDROAK: ipuinak, pasadizoak eta kantu batzuk Vienako Phonogrammarchiven ³ Bestalde, 14 kantu Berlingo Ethnologisches Museum-en ⁴ daude.
NON DIREN KOPIAK (entzuteko, baina ez kopiarik egiteko): Vienako Phonogrammarchiv -ekoak Bilboko Azkue bibliotekan; eta Berlingo Ethnologisches Museum-ekoak Donostiako Koldo Mitxelena Kulturunean.
ARGITALPEN-EGOERA: Vienako Phonogrammarchiv-ekoak CD batean ⁵ bilduta daude; Berlingoak bertako Ethnologisches Museum-en digitalizatuta dauzkate, baina ez daude argitaratuta.

(3) Vienako Phonogrammarchiv: <http://www.phonogrammarchiv.at/wwwnew/>.

(4) Berlingo Ethnologisches Museum: <http://www.smb.spk-berlin.de>.

(5) CDa eskuratzeko: <http://www.austriaca.at/3106-2>

5) Georg Schünemann-en eta Hermann Urtel-en zilindroak

URTEA: 1916-17.
GRABAZIOEN EGILEA: Georg Schünemann eta Hermann Urtel.
NON EGIN ZIREN: Alemaniako hiru preso-eremu hauetan: Chemnitz (Vogtland), Mannheim (Baden-Wurtemberg) eta Rottleberod (Südharz).
EDUKIA: kantuak.
INFORMAZIOA: https://www.mintzoak.eus/eu/grabaketak/programak/prusiako-komisio-fonografikoaren-artxiiboak-alemani/ , http://www.argia.eus/argia-astekaria/2452/euskarazko-kanten-grabaketak , http://www.iparraldeko hitza.info/2015/05/22/ene-biziko-grabaketa-ederrenak-dituzur-urrundik-gainera-2/ eta http://www.kulturklik.euskadi.eus/ekitaldia/2019031818304469/maitia-nun-zira-dokumentala/kulturklik/eu/z12-detalle/eu/ .
NON DIREN ZILINDROAK: Berlinen, hain zuzen ere, batzuk Berlingo Ethnologisches Museum - en eta beste batzuk Humboldt Unibertsitateko Lautarchiv-en ⁶ .
NON DIREN KOPIAK (entzuteko, baina ez kopiarik egiteko): Euskal Kultur Erakundearen egoitzan (Uztaritze, Lapurdi) kopia bat dute.
ARGITALPEN-EGOERA: Ethnologisches Museum en eta Humboldt Unibertsitatean digitalizatuta daukate, baina ez daude argitaratuta. Batzuk sarean daude: https://www.mintzoak.eus/eu/grabaketak/programak/prusiako-komisio-fonografikoaren-artxiiboak-alemani/lehen-mundu-gerlako-euskal-presoen-grabaketak-1916-1917 .

(6) Humboldt Unibertsitateko Lautarchiv: <http://www.lautarchiv.hu-berlin.de/>.